

ІДЕЇ, СМИСЛИ, ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Українська теоретична думка XX століття. Антологія

Українська теоретична думка XX століття. Антологія

ІДЕЇ, СМИСЛИ, ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

**ІДЕЇ, СМИСЛИ,
ІНТЕРПРЕТАЦІЇ
ОБРАЗОТВОРЧОГО
МИСТЕЦТВА:**

**УКРАЇНСЬКА ТЕОРЕТИЧНА
ДУМКА XX СТОЛІТТЯ**

**Антологія.
Частина четверта**

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
LVIV NATIONAL ACADEMY OF ARTS
THE ETHNOLOGY INSTITUTE
SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY**

IDEAS, SENSES, INTERPRETATIONS OF FINE ART:

**UKRAINIAN
THEORETICAL THOUGHT
OF THE XX-TH CENTURY**

**Anthology
Part Four**

Compiled by R.M. Yatsiv

Lviv, 2021

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКА НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ МИСТЕЦТВ
ІНСТИТУТ НАРОДОЗНАВСТВА
НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМ. ШЕВЧЕНКА**

ІДЕЇ, СМИСЛИ, ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА:

**УКРАЇНСЬКА ТЕОРЕТИЧНА
ДУМКА XX СТОЛІТТЯ**

**Антологія.
Частина четверта**

Упорядник Р.М. Яців

Львів, 2021

Ідеї, смисли, інтерпретації образотворчого мистецтва: Українська теоретична думка ХХ століття: Антологія / Упоряд. Р.М. Яців. – Частина 4. – Львів: Львівська національна академія мистецтв; Інститут народознавства НАН України; Наукове товариство ім. Шевченка, 2020. – 984 с.: іл.

У Четвертій частині антології представлено нову колекцію текстів, які документують розвиток української наукової думки в галузі мистецтвознавства та гуманітаристики в широких координатах досвідів та інституційних локацій. Порівняно з попередніми томами зросла пропорція текстів сучасних практиків і теоретиків мистецтва. У першому розділі – «Українська культура в широких конфігураціях ідей: спостереження та імперативи» публікуються важливі, в тому числі програмні, тексти видатного церковного та громадсько-культурного діяча, мецената, педагога, історика культури, Митрополита А. Шептицького, політичного і культурно-освітнього діяча К. Трильовського, знаних мистців і теоретиків мистецтва, філософів, письменників і літературознавців середини ХХ ст. О. Архипенка, Я. Гніздовського, А. Содомори, Е. Райса, І. Кошелівця, О. Тарнавського, Д. Горняткевича, С. Рожка. Статті М. Єнкали, Р. Шмагала, О. Голубця, С. Давимуки і Л. Федулової переводять проблематику у площину рецепцій мистецтва минулого та новітніх технологій в комунікативній динаміці стосунків між культурою і суспільством. Другий розділ – «Культуротворча динаміка ХХ-ХХІ століть в сучасній науковій аналітиці» – зібрав групу мистецтвознавців, музикознавців, культурологів, які системно працюють над важливими напрямками студій над історико-культурними явищами минулого і сучасності. Тут публікуються праці Л. Соколюк, М. і Р. Студницьких, Є. Котляра, Г. Стельмашук, М. Клименко, Ю. Майстренко-Вакуленко, З. Шульги, Н. Дикої, О. Федорука, З. Чегусової, З. Тканко, В. Завершинського, С. Лупій, А. Ніколаєвої, К. Марковича, О. Романів-Тріски та ін., які висвітлюють духовно-культурну природу різних мистецьких феноменів та розкривають практичний аспект адаптації етнічної традиції в сучасних мистецьких практиках. Найбагатшим за складом висвітлення теоретичних проблем мистецтва є третій розділ «Стереоскопія творчого поступу: від «загублених» артефактів до нових естетичних досвідів». Хронологічний діапазон текстів – ціле століття. Четвертий розділ «Українська мистецька Канада» гуртує тексти про дуже багатий і розмаїтий на імена мистецький простір великого грона українців поза Батьківщиною, з його вершинними проявами і сучасністю (М. Охримович, Д. Даревич, Д. Стрик, М. Кучер, Г. Новаківська, І. Осадця, О. Лесюк та ін.). Стільки ж вагомого, потрібного для відчуття спільного національного контексту естетичної творчості можна знайти у п'ятому розділі – «Українська мистецька Велика Британія» (Г. Мазуренко, О. Єнкала, М. Єнкала, та інші). Шостий, завершальний розділ «Класика на замітку: сполучники минулого зі сучасним», акумулює інтелектуальні пам'ятки ХХ століття, які зберігають і досі силу впливу на нашу національну свідомість.

Видання завершує довідникова частина з Показчиком імен та географічних назв.

Це видання побачило світ завдяки пожертві зі спадщини Едварда Бродацького (1926 – 2007), який після Другої світової війни поселився у Лондоні, Велика Британія.

Для мистецтвознавців, культурологів, практиків мистецтва,
викладачів та студентів вищих навчальних закладів України.

Науковий редактор
доктор історичних наук, професор, академік НАНУ *Степан ПАВЛЮК*

Рецензенти:
Доктор історичних наук, професор, директор Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича
НАН України *Микола ЛИТВИН*
Доктор мистецтвознавства, професор, академік НАМУ *Олександр ФЕДУРУК*,
Доктор мистецтвознавства, професор *Ростислав ШМАГАЛО*

Англійський переклад *Марії ЯЦІВ*

ЗМІСТ

Від упорядника).....18

РОЗДІЛ 1.
УКРАЇНСЬКА КУЛЬТУРА В ШИРОКИХ КОНФІГУРАЦІЯХ ІДЕЙ:
СПОСТЕРЕЖЕННЯ ТА ІМПЕРАТИВИ

Андрей ШЕПТИЦЬКИЙ. З ІСТОРІЇ І ПРОБЛЕМ НАШОЇ ШТУКИ (1913)27

Андрей ШЕПТИЦЬКИЙ. МОЇ СПОМИНИ ПРО ПРЕДМЕТ МУЗЕЙНИХ ЗБІРОК (1930).....33

Андрей ШЕПТИЦЬКИЙ. [ПРО МУЗЕЙНУ СПРАВУ] (1935).....38

Кирило ТРИЛЬОВСЬКИЙ. ШАНУЙМО НАРОДНЮ НОШУ! (1926).....42

Яків ГНІЗДОВСЬКИЙ. УКРАЇНСЬКИЙ ГРОТЕСК: Про Дон Санча Пансу і його пана, лицаря з Манчі (1947)49

Яків ГНІЗДОВСЬКИЙ. МИСТЕЦТВО ПІДСВІДОМОСТИ: На берегах книжки
Віллі Бавмайстера «Незнане в мистецтві», Штутгарт, 1947 (1948)55

Олександр АРХИПЕНКО. ФІЛОСОФІЯ МИСТЕЦТВА (1955).....60

Остап ТАРНАВСЬКИЙ. ЛЮДИНА ХОЧЕ ВІРИТИ (1966)70

Остап ТАРНАВСЬКИЙ. МАНДРІВКА МІТУ (1966).....76

Еммануїл РАЙС. МОЯ ЗУСТРІЧ З УКРАЇНОЮ (1960)81

Степан РОЖОК. ЩО ВИЯВЛЯЄ НАМ ЖИВОПИС (1973).....91

Марта ЄНКАЛА. ПРИМАРА НАЦІОНАЛЬНОГО НЕБУТТЯ (1979)99

Іван КОШЕЛІВЕЦЬ. РОЗМОВИ В ДОРОЗІ ДО СЕБЕ (фрагменти) (1985)105

Андрій СОДОМОРА. DOLCE FAR NIENTE (2001)121

Ростислав ШМАГАЛО. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ МИСТЕЦЬКІ ШКОЛИ ХХ СТ.: ОЛЕКСАНДР АРХИПЕНКО,
ЕНДІ ВАРГОЛ (2007)128

Ростислав ШМАГАЛО. ТАРАС ШЕВЧЕНКО І УКРАЇНСЬКА МИСТЕЦЬКА ОСВІТА (2018)133

Орест ГОЛУБЕЦЬ. УКРАЇНСЬКЕ МИСТЕЦТВО КІНЦЯ ХХ СТОЛІТТЯ: ЕКСПАНСІЯ ПОСТМОДЕРНІЗМУ (2019)140

Степан ДАВИМУКА, Любов ФЕДУЛОВА. ЦИФРОВІЗАЦІЯ МИСТЕЦТВА ЯК ОСНОВНИЙ ТРЕНД
РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ (2020))149

РОЗДІЛ 2.	
КУЛЬТУРОТВОРЧА ДИНАМІКА ХХ-ХХІ СТОЛІТЬ В СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ АНАЛІТИЦІ	
Людмила СОКОЛЮК. ОРНАМЕНТ ТА ЙОГО РОЛЬ В СИСТЕМІ ВИКЛАДАННЯ В ХАРКІВСЬКІЙ ХУДОЖНЬО-ПРОМИСЛОВІЙ ШКОЛІ РАЄВСЬКОЇ-ІВАНОВОЇ (друга пол. ХІХ ст.) (2020).....	167
Ростислав ШМАГАЛО. ВИСТАВКА «КЕРАМІЧНИЙ КОД ІВАНА ЛЕВИНСЬКОГО»: ПРИВІД ДО РОЗКОДУВАННЯ ІМЕН ТА ШКІЛ (2019)	179
Мар’яна СТУДНИЦЬКА, Ростислав СТУДНИЦЬКИЙ. НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У САКРАЛЬНОМУ МИСТЕЦТВІ ГАЛИЧИНИ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТ. (2016).....	187
Оксана ЖМУРКО. ХУДОЖНЬО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ РАННЬОЇ ГРАФІКИ ЛЕОПОЛЬДА ЛЕВИЦЬКОГО (1931–1935 pp.) (2020)	195
Юлія МАЙСТРЕНКО-ВАКУЛЕНКО. РИСУНКОВА СПАДЩИНА КОСТЯНТИНА (КОСТЯ) ЄЛЕВИ (2020)	203
Юлія МАЙСТРЕНКО-ВАКУЛЕНКО. «ЕТЮДИ В ПЛАНІ ПРОСТОРОВОСТІ»: рисунки режисерів та акторів театру «Березіль» з колекції Музею театрального, музичного та кіномистецтва України (2019)....	211
Агнія КОЛУПАЄВА. ТИПОЛОГІЯ УКРАЇНСЬКИХ КАХЕЛЬ (2020)	215
Зеновія ШУЛЬГА. ВПЛИВ НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА НА РОЗВИТОК ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТИЛЮ В УКРАЇНІ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ (2017).....	233
Євген КОТЛЯР. АРТ-ЮДАІКА В УКРАЇНСЬКОМУ КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ: від бекґраунду до сучасного ландшафту (2019).....	244
Зоя ЧЕГУСОВА. ПРОФЕСІЙНА ХУДОЖНЯ КЕРАМІКА УКРАЇНИ ДОБИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ДО ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВОЄРІДНОСТІ (2019).....	263
Олександр ФЕДУРЮК. ТРАНЗИТНІ ПЕРСОНАЖІ ВІКТОРА СИДОРЕНКА – АБСОЛЮТ МИСТЕЦЬКОГО ПРОСТОРУ (2020)	282
Аліса НІКОЛАЄВА. ФІЛОСОФСЬКО-ЛІРИЧНИЙ МІКРОКОСМ ТЕТЯНИ ЛУКАШЕВИЧ (2016)	303
Валерій ЗАВЕРШИНСЬКИЙ. ПОСТПЕТРИКІВКА: СТИЛЬОВА ЕВОЛЮЦІЯ ТРАДИЦІЙНОГО РОЗПИСУ В АВТОРСЬКІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ОЛЕКСАНДРА ОПАРІЯ (2017).....	311
Галина СТЕЛЬМАЩУК. ВИСТАВКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ МАЛЯРКИ З ЧИКАГО МАРІЇ ГАРАСОВСЬКОЇ-ДАЧИШИН (2018)	318
Зеновія ТКАНКО. ПРОФЕСОР І КАФЕДРА (2019).....	328
Любов Крайлюк. УКРАЇНСЬКЕ МИСТЕЦТВО СПРОТИВУ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНІ ХХ СТОЛІТТЯ (2019)	334
Володимир СТАСЕНКО. МИРОН ЯЦІВ: СВОБОДА СТАТИ СОБОЮ, або МІЖ ПУСТОТОЮ І НАПОВНЕНІСТЮ (2019)....	340
Світлана ЛУПІЙ. ВОЛОДИМИР ОВРАХ: СВІТ ОЧИМА МИТЦЯ (фрагменти) (2019)	348
Кость МАРКОВИЧ. СУЧАСНА ІКОНА У ПОЗАЛІТУРГІЙНОМУ ПРОСТОРІ (2019)	361
Марія КЛИМЕНКО. СИМВОЛІЗМ У РАННІЙ ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСАНДРА АРХИПЕНКА (2019).....	368
Ніна ДИКА. ОДИН З ОСТАННІХ ЛИСТІВ ВАСИЛЯ БАРВІНСЬКОГО (2008).....	374
Ніна ДИКА. ЖАНРОВО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ ЦИКЛУ «МІНІАТЮРИ І» ДЛЯ ФЛЕЙТИ, ГОБОЯ, УДАРНИХ І ФОРТЕПІАНО ІГОРА СОНЕВИЦЬКОГО (2018).....	381
Оксана РОМАНІВ-ТРИСКА. ХАТНЯ ІКОНА ЯК ЗНАК ЕТНІЧНОЇ ПАМ’ЯТІ (2020).....	387
Оксана ШИРОКА. МАЛОВІДОМІ СЮЖЕТИ В УКРАЇНСЬКОМУ САКРАЛЬНОМУ МИСТЕЦТВІ ХХІ-го ст.: іконографія циклів Акафістів до Пресвятої Богородиці та до Ісуса Христа (2020)	393
Алла ДМИТРЕНКО. ТЕАТРАЛЬНІ РЕФОРМАЦІЇ АНДЖЕЯ ПРОНАШКА НА ЛЬВІВСЬКІЙ СЦЕНІ (2017)	399
РОЗДІЛ 3.	
СТЕРЕОСКОПІЯ ТВОРЧОГО ПОСТУПУ: ВІД «ЗАГУБЛЕНИХ» АРТЕФАКТІВ ДО НОВИХ ЕСТЕТИЧНИХ ДОСВІДІВ	
Микола ГОЛУБЕЦЬ. МАЛЯР КАЛЕНИК: (Гр. Михайло Тишкевич) (1930).....	407
Б. а. ВОЛОДИМИР ЗМІЙ (1941)	409
Володимир ЛАСОВСЬКИЙ. ЛИСТИ З ПАРИЖУ ПРО МИСТЕЦТВО. Осінній сальон 1947 (1948).....	410
Володимир КИВЕЛЮК. ПРОБЛЕМА ВІЗАНТИНІЗМУ В МАЛЯРСТВІ (1948).....	415
Б. а. МАДОННА – НОВИЙ ТВІР АРХИПЕНКА (1952)	420
Яків ГНІЗДОВСЬКИЙ. ЯСУО КУНІОШІ (1953).....	422
Б. а. АРТИСТ-МАЛЯР АНТІН РОМАНЧУК ДІСТАВ НАГОРОДУ (1954)	424
Б. а. АРТИСТ-МАЛЯР АНТІН РОМАНЧУК В АМЕРИКАНСЬКІЙ ТЕЛЕВІЗІЇ (1954)	425
Роман ПАЧОВСЬКИЙ. ГРУДКА ЗЕМЛІ НА СВІЖУ МОГИЛУ (Посмертна згадка про А. Романчука) (1960).....	426
Олекса ГРИЩЕНКО. СЛОВО ДО ВІДКРИТТЯ ПАМ’ЯТНИКА Т. ШЕВЧЕНКОВІ У ВАШІНГТОНІ (1964)	428
Ігор КАЧУРОВСЬКИЙ. КОСТЬ БУЛЬДИН (1897 – 1966) (1966)	429
Анатоль ГАЛАН. ПАМ’ЯТІ К.П. БУЛЬДИНА (1966)	431
Іван ЖУКОВСЬКИЙ. ПОМЕР МИСТЕЦЬ-МАЛЯР ЄВСЕВІЙ ЛІПЕЦЬКИЙ (1970).....	434
Ольга ЧМУХ. ПОКАЗ НОВОЇ ТЕХНІКИ У МАЛЯРСТВІ РОМАНА МАРАЗА (1976).....	436
Сергій КІНДЗЕРЯВИЙ-ПАСТУХІВ. НАЙБІЛЬШИЙ КОБЗАР (1978).....	438
Сергій КІНДЗЕРЯВИЙ-ПАСТУХІВ. ЖИТТЯ І МУЗИКА (1978).....	441
Омелян МАЗУРИК. ПРО ІКОНИ Й МИСТЕЦЬКІ ТРАДИЦІЇ (1983).....	445
Роман ЯЦІВ. ЕНЕРГІЯ ПРОСТОТИ (1991)	448
Валерій БАСАНЕЦЬ. ПРО ВІКТОРА МАРИНЮКА (2012)	451
Таміла ПЕЧЕНЮК. ПЕРЕХРЕСТЯ ЧАСУ СОФІЇ БУРАК (2018)	453
Валерій БАСАНЕЦЬ. МИКОЛА СТЕПАНОВ (2004)	457
Роман ЯЦІВ. ЩЕМЛИВІ РАДОЩІ МИСТЕЦЬКИХ ОДКРОВЕНЬ УЛЯНИ СЛЮСАР (2018)	459
Володимир ЖИШКОВИЧ. ПЛАСТИЧНІ ПЕРЕПЛЕТІННЯ ЯРОСЛАВА ЮЗЬКІВА (2002)	463
Роман ЯЦІВ. ЖИТТЄСТВЕРДНІ АНТИТЕЗИ ЯРОСЛАВА ЮЗЬКІВА (2019)	466
Лідія БОДНАР-БАЛАГУТРАК. ЗАЯВА ПРО МОЮ ТВОРЧУ ПРАЦЮ (2019)	469
Анатолій ФУРЛЕТ. ЗНАЙТИ ЩОСЬ СВОЄ (2019).....	473
Роман ЯЦІВ. ВОЛОДИМИР ОДРЕХІВСЬКИЙ: ДУХ І МЕТОДОЛОГІЯ ФОРМИ (2018)	476

АРТ-ЮДАІКА В УКРАЇНСЬКОМУ КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ: від бекґраунду до сучасного ландшафту Євген КОТЛЯР

ART-JUDAIC IN UKRAINIAN CULTURAL SPACE:
from background to modern landscape
Yevhen KOTLYAR.

(2019)

Євген Котляр (народився 1970 р. у Харкові) – кандидат мистецтвознавства, професор Харківської державної академії дизайну і мистецтв, історик і теоретик мистецтва, куратор художніх виставок, художник-монументаліст, викладач, член Національної спілки художників України, Спілки дизайнерів України, Міжнародної асоціації критиків мистецтва (AICA) та Української асоціації юдаїки. Один з провідних дослідників єврейського мистецтва, зокрема архітектури синагог та синагогального малярства, автор численних художніх та дизайнерських проєктів, спрямованих на художню підтримку розвитку єврейського національного руху в Україні (дизайн громадських центрів та музеїв історії євреїв та Голокосту, вітражі для синагог, зокрема для Київської синагоги на Подолі тощо). Автор біля 200 наукових статей та каталогів наукових і мистецьких виставок, які вийшли друком в Україні, Росії, Польщі, Молдові, Білорусі, Ізраїлю, Німеччині, Голландії. Лауреат творчої премії Харківського міськвиконкому ім. В. Єрмилова у галузі дизайну за видання «Єврейский Харьков. Путеводитель по истории, культуре и местам памяти» (рос. / англ., 2011). До найбільш значимих науково-мистецьких праць **Є. К.** належать каталоги виставок «Еврейская Атлантида». Мир штетла в произведениях харьковских художников» (рос. / англ., 2012), «Які ж гарні шатра твої, Якове...». Настінні розписи синагог Буковини (у співавторстві) (укр. / англ., 2016), Автопортрет з яблуком. Самопрезентація міфу: Кураторський проєкт Євгена Котляра (2019) тощо. Редактор та упорядник наукових збірників «Сходознавчі студії» (спецвипуски «Вісників ХДАДМ»), зокрема двотомника «Єврейське мистецтво і український контекст» (2010-2011), який став науковою трибуною для провідних дослідників єврейського мистецтва з України та західних наукових шкіл. Протягом тривалого часу досліджує історіографію єврейського мистецтва у здобутках українських мистецтвознавців 1920-30-х років. Його наукові праці засновані на ретельному вивченні першоджерел та створенні через окремі сюжети – явища та персоналії узагальненого контексту побутування єврейської художньої культури у мультикультурному середовищі.

Євген Котляр

Початок 1990-х років відкрив українцям різноманітні шляхи національного самовизначення. Прокинувшись від радянської минувшини, країна почала у складних і суперечливих умовах будувати своє майбутнє, звертаючись до досвіду далекого минулого. Саме тоді, у перші післяреволюційні десятиліття закладалися засади національного будівництва, руїни якого і намагалося відшукати сучасне покоління. Повною мірою це торкнулося й українського єврейства, яке в найбільш варварський спосіб позбулося свого коріння, історії та культури за радянської доби, не кажучи вже про трагедію Голокосту.

Минуло тридцять років. За цей час радикально змінився український ландшафт єврейської культури, що був стертий у попередню добу акультурації, націоналізації та советизації. Майже десять років з моменту, як «стало можна», ця культура збирала себе по крупицях разом з дорослішанням її нових носіїв. Але перші плоди – наукові, культурні, мистецькі, з'явилися лише наприкінці 1990-х. Озираючись на ці десятиліття і ще глибше – на усі сто років української арт-юдаїки, важливо підсумувати її здобутки та вектори, зрозуміти, «де ми стоїмо?»¹.

До недавнього часу увесь художній мейнстрім був звернений до своїх національних джерел, пов'язаних зі світом східноєвропейської єврейської цивілізації та єврейського містечка – *штетлу*. У кордонах імперії цей світ був окреслений російським царатом «межею єврейської осілости», де життя євреїв майже застигло у своїх середньовічних формах. Польові дослідження 1910-х – 1930-х рр. застали ще живу єврейську культуру, але їм не судилося побачити світ ані у багатотиражних книжках, ані у брошурах. Бурхливий розквіт єврейського мистецтва у постреволюційні роки мен-

¹ Стаття присвячується світлій пам'яті моїх добрих вчителів та колег: Фаїни Сергіївни Петрякової (1931 – 2002), Генріха Йосиповича Фільварова (1927 – 2015) та Ірини Анатоліївни Сергєєвої (1958 – 2019), які стояли біля витоків формування нового українського наукового середовища у галузі єврейського мистецтва. Перша спроба осмислити ретроспективу та сучасну картину української арт-юдаїки була зроблена майже 10 років тому, див.: Котляр Е. Двадцать лет Ренессанса. Еврейское искусство в современной Украине: этапы, достижения, перспективы // Лига Культуры. – Одесса: Астропринт, 2012. – № 1. – С. 72–78.

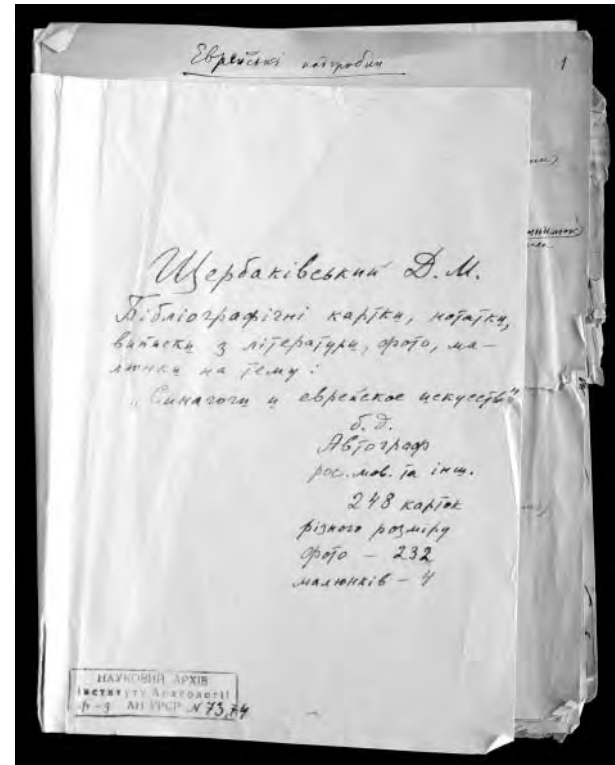
На виставці колекції ритуальної юдаїки, зібраної у смузі осілости під час експедицій Семена Анського. Санкт-Петербург, приміщення Єврейського історико-етнографічного товариства. Світлина 1914 р. У центрі (зліва направо) – керівник експедицій С. Анський та єврейський письменник Шолом-Алейхем

ше ніж за десятиліття змінився гнітючим закатом, що обірвав новаторський прорив єврейського авангарду і скромні, але обнадійливі наукові розвідки з єврейського мистецтва, пам'яткознавства та етнографії. Саме до цієї, частково зниклої, частково забутої спадщини і прагнула доторкнутися сучасна наукова та мистецька генерація, відрізана від цього досвіду.

Єврейське мистецтво в українському контексті: відкриваючи минуле

Зацікавленість до єврейської художньої спадщини, її традиційних форм і світського мистецтва виникла ще на зорі ХХ ст., швидко поширюючись. Водночас багатовіковий устрій *штетлу* руйнувався на очах, зникала, за спогадами П. Жолтовського, стара селянська Україна², але разом з тим, потужно відзначався на українській і західній авансцені єврейський

² Жолтовський П. Umbra Vitae. Спогади. Листування. Додатки // Павло Жолтовський. Вибрані праці в трьох томах (Наук. коментар В. С. Романовського; підготовка тексту Ж. Д. Сімфєровської, О. О. Савчука, В. С. Романовського). – Т. I. – Харків: Видавець Савчук О. О., 2013. – С. 28.

Данило Щербаківський. Рукописні матеріали, малюнки та світлини за темою «Синагоги та єврейське мистецтво». Науковий архів Інституту археології НАН України. 1920-ті рр.

авангард, що черпав свої витoki у народній творчості і європейському модернізмі. Дореволюційні єврейські експедиції С. Анського (1912–1914), натурна графіка і дослідження синагог Г. Лукомського, унікальні фотоматеріали та «чернетки» з єврейського мистецтва українських мистецтвознавців Д. Щербаківського та П. Жолтовського, численні звіти директорів місцевих музеїв і співробітників Всеукраїнського археологічного комітету (ВУАКу), під егідою якого розгорнулося музейне будівництво та дослідження пам'яток народного мистецтва, свідчать про те, що стара арт-юдаїка повинна була зайняти гідне місце не тільки у науковому дискурсі, а й у вітринах української культури³. Право на життя їй дала радянська

³ Тут і далі дивись оглядову статтю про розвиток єврейського музейництва, у т. ч. на українських теренах у першій третині ХХ ст.: Котляр Е.А. Еврейские музеи и коллекции первой трети ХХ века: судьба и следы художественного наследия (Львов;

політика коренізації, яка підтримала розвиток національних культур у 1920-ті – початку 1930-х рр. Однак у науковій та музейній галузях ця політика увійшла у конфлікт з реальною практикою на місцях, яка суперечила ідеологічному порядку, зосереджуючись здебільшого на цінностях і популяризації цієї спадщини. У підсумку, після 1933 р. почалося згорання цієї політики, розгром і репресії всієї наукової спільноти, яка працювала над збиранням та концептуалізацією національного мистецтва⁴.

Матеріали, зібрані Ф. Молчанівським для Бердичівського музею, Г. Брілінгом для музею у Вінниці, польові дослідження Л. Левицької та численні наукові розвідки їхніх колег якраз і створювали єврейське регіональне краєзнавство та його музейні форми, намагаючись використовувати для розташування експозицій старі дерев'яні синагоги⁵. Єврейські музеї та колекції в Одесі (Всеукраїнський музей єврейської культури імені Менделя Мойхер-Сфорима в Одесі, 1927–1941), Києві (Єврейський музей при Культур-Лізі і зібрання історичного музею), Харкові (Музей українського мистецтва), єврейські відділи низки провінційних музеїв (Полтавський краєзнавчий музей, Бердичівський соціально-історичний музей), підвідділи, експозиції і зібрання багатьох регіональних музеїв (Вінниця, Біла Церква, Кам'янець-Подільський, Чернігів, Тульчин та ін.) дійсно віщували бурхливий розвиток єврейської етнографії і мистецтва, формування певного наукового середовища. Видатні українські мистецтвознавці Г. Павлуцький, Ф. Ернст, Д. Щербаківський, молодий тоді П. Жолтовський та інші цілком слушно вважали єврейське мистецтво частиною українського худож-

Санкт-Петербург; Одесса; Киев) // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. – Харків: ХДАДМ, 2009. – № 12 (Сходознавчі студії. Випуск 2). – С. 113–133.

⁴ Щербакова М. «Собирать и сохранять...» Иудаика в украинских музеях межвоенного периода (1919–1940) // Антиквар. Журнал об антиквариате и коллекционировании. – Киев, 2016. – № 11–12 (99). – С. 18–27.

⁵ Це планувалося зробити у дерев'яній синагозі XVII ст. у Погребищі. Науковий архів Інституту археології. Фонд ВУАК. С. 309/6. 1929 р.

нього контексту, приділяючи йому увагу в рамках нової концепції українського мистецтва⁶.

Багато студентів та учнів Д. Щербаківського були пройняті його науковою програмою і ретельно досліджували в експедиціях єврейські пам'ятки, керуючись методикою свого вчителя. Серед них згадана Л. Левицька, Н. Коцюбинська, М. Вязьмітіна та М. Новицька, Є. Спаська та інші⁷, дослідження яких збереглися в українських архівах і музеях як дорогоцінні крихти зниклого культурного шару. Зусиллями низки вчених (Ю. Ліфшиць, В. Лукін, І. Ходак, Є. Котляр, М. Щербакова) вони виходять з архівних сховищ на світло, відновлюючи пам'ять про минуле і виявляючи зачатки наукової школи єврейського мистецтва, що була придушена владою через репресії та ярлики буржуазного націоналізму. Ці зачатки виявлялися у фіксації, збиранні та скромній аналітиці художніх форм, що далеко не виходила за рамки контекстного опису, систематизації та типології. Уже у той час існувала відстань між вченими, носіями традиційної єврейської культури і, власне, самою єврейською художньою традицією⁸. Але? слід підкреслити, що тоді,

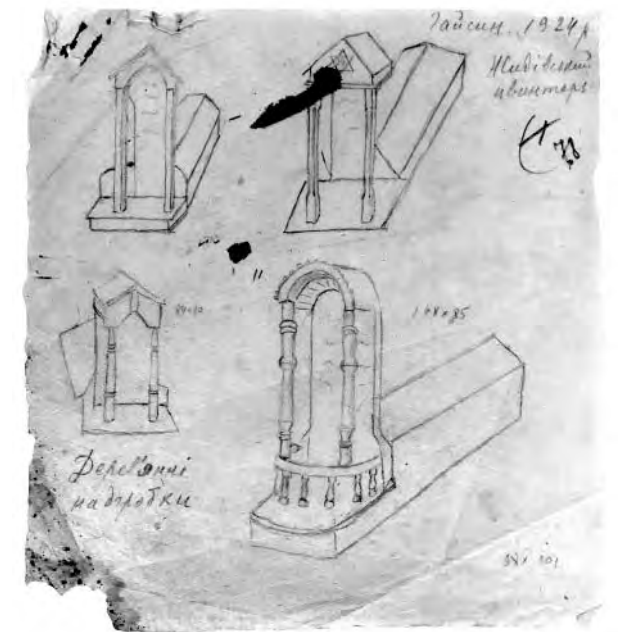
⁶ Наприклад, Ф. Ернст разом із Д. Щербаківським у «Нарисі історії українського мистецтва» – плані-концепті першого підручника з українського мистецтва (1925), відводили місце і пам'яткам єврейського мистецтва. Пізніше, вже після смерті Щербаківського, Ернст озвучував їх загальне розуміння суті українського мистецтва та його національних кордонів. Воно повинно було в себе включати: творчість українських майстрів в Україні (майстрів усіх національностей, що мешкали в Україні); творчість українських майстрів, які працюють за межами України; творчість «чужих» майстрів на Україні (очевидно, емігрантів), окремі художні твори, сюжетно пов'язані з Україною. Див.: Ходак І. Концепція історії українського мистецтва Данила Щербаківського // Мистецтвознавство України: зб. наук. пр. – К., 2009. – Вип. 10. – С. 266.

⁷ Котляр Є. Данило Щербаківський: наукові розвідки та відкриття єврейського мистецтва // Народознавчі Зошити. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2014. – Число 5 (119). – С. 896.

⁸ Це стає зрозумілим із спілкування Щербаківським з єврейськими майстрами у містечках під час експедицій, див.: Науковий архів Інституту археології. Ф. 9 (Авторський фонд Д. Щербаківського). – С. 80 а. «Експерсія на Поділля й Волинь 24 липня – 10 вересня 1926 року». Щоденник Данила Щербаківського. – С. 11–12.

Микола Валукінський. Синагога у Казатині. Малюнок 1921 р.

Наталія Коцюбинська. Замальовки дерев'яних надгробків з єврейського цвинтаря у містечку Гайсин. 1924 р.

на межі 1920-х – 1930-х рр. у нас формувалася друга у світі – разом із польською, – українська наукова школа вивчення єврейського мистецтва.

Серед мистецької молоді, задіяної в цьому русі були художники М. Валукінський і М. Гвоздецький – учасники експедицій Д. Щербаківського⁹, Е. Мальц

⁹ Котляр Є. Данило Щербаківський: наукові розвідки та відкриття єврейського мистецтва // Народознавчі Зошити. –

Максиміліан Гольдштайн
поруч з його львівською колекцією юдаїки.
Світлина 1930-х рр.

та У. Хітер — студенти-архітектори Одеського художнього інституту, учасники численних експедицій по колишній смузі осілої від єврейського музею в Одесі¹⁰, В. Гагенмейстер і К. Кржемінський — фундатори Кам'янець-Подільської художньо-промислової профшколи ім. Г. С. Сковороди, розробники унікальних книжкових видань з українського народного мистецтва, в т. ч. з юдаїки¹¹, М. Топорков — інженер і архітектор, який залишив після себе велику колекцію замальовок і акварелей традиційної єврейської забудови¹², І. Маневич — цінитель єврейської старовини, колекціонер і чиновник, який висував ініціативу організації єврейського музею в Києві, заснування у структурі ВУАКу секції з вивчення єврейського мистецтва

Львів: Інститут народознавства НАН України, 2014. — Число 5 (119). — С. 896.

¹⁰ Котляр Е. Творческое наследие Ушера Хитера и Элюкима Мальца в контексте развития еврейской этнографии и музейной практики межвоенного времени // *Judaic-Slavic Journal*. — М.: Институт славяноведения РАН — Центр научных работников и преподавателей иудаики в вузах «Сэфер», 2019. — № 1 (2). — С. 80–118.

¹¹ Котляр Є. Пам'ятки єврейського мистецтва Кам'яниччини у виданнях школи Гагенмейстера: пошуки і відкриття // *Народознавчі зошити*. — Львів: Інститут народознавства НАН України, 2014. — Серія мистецтвознавча. — Число 6 (120). — С. 1474–1487.

¹² Пламеницька О. Деякі риси архітектури подільських міст і містечок за матеріалами колекції Миколи Топоркова // *Архітектурна спадщина України. Питання історіографії та джерелознавства української архітектури*. — К., 1996. — Вип. 3. — Ч. 2. — С. 189–198.

Ушер Хітер (в центрі) та Елюкім Мальц (праворуч)
серед мацев на єврейському кладовищі. Світлина з
експедиції на Волинь та Поділля 1927 р.

цтва в Україні та видання зібраних ним матеріалів з сакрального і народного мистецтва¹³, та багато інших.

Якщо до цього додати Західну Україну — тодішні польські та румунські території, з головними містами-музеями єврейської культури — Львовом та Чернівцями і видатними діячами, такими як історик М. Балабан, колекціонери М. Гольдштайн¹⁴ і М. Райхенштайн¹⁵, архітектор, графік і художній критик Ю. Авін¹⁶, який улаштував Комітет з питань опіки над пам'ятками єврейського мистецтва у Львові, — то картина розгорталася дійсно грандіозна. Але увесь цей світ почав гинути ще у довоєнний час, відразу після анексії цих земель Радянським Союзом, що приніс з собою знайомий атеїзм і класову ідеологію.

Щодо розвитку світських форм мистецтва, зокрема, більш помірних або радикальних модерністських течій, таких як «Товариство незалежних художни-

¹³ Науковий архів Інституту археології. Фонд ВУАК. С. 168. Арк. 3–4. Доповідна записка ВУАКу І.А. Маневича у справі дослідження пам'яток єврейської матеріальної культури.

¹⁴ Goldstein M., Dresdner K. *Kultura i sztuka ludu żydowskiego na ziemiach polskich*. Zbiory Maksymiliana Goldsteina. — Lwów. 1935.

¹⁵ Кравцов С. Марек Райхенштайн: колекціонер і його колекція // *Єврейські шлюбні контракти*. Збірка ктубот Львівської національної галереї мистецтв ім. Б. Г. Возницького. — Львів, 2015.

¹⁶ Kravtsov S.R. Jozef Awin on Jewish Art and Architecture // *Jewish Artists and Central-Eastern Europe*. Art Central — Identity — Heritage from the 19th century to the Second World War (Ed. by Jerzy Malinowski and others.). — Warszawa: DiG, 2010. — P. 131–144.

ків» в Одесі, очолюваних Я. Переменом, «Культур-Ліга» у Києві, євреїв-бойчуків з Києва та Харкова, об'єднання «Артес» у Львові, то цей художній процес був настільки живий і відкритий, що його тоді мало хто збирався аналізувати і музеєфікувати. Самі митці виступали з власними маніфестами. Досить згадати програмні тексти провідних художників «Культур-Ліги» Ісахара-Бер Рибак та Бориса Аронсона «Шляхи єврейського живопису» (1919) і «Що таке «Культур-Ліга?» (1920), де автори глибоко і емоційно переконували своїх сучасників у важливості застосування формальної модерністської мови мистецтва для вираження єврейського національного характеру¹⁷. Серед рідкісних знавців, ідеологів і критиків єврейського мистецтва ще з дореволюційних років лунали імена В. Стасова, Г. Павлуцького, видатного філософа М. Бубера, провідної єврейської мистецтвознавчині Р. Бернштейн-Вішніцер, а також М. Лаврського, А. Ефроса та інших, які визначали єврейське мистецтво як самобутню, самостійну і значущу галузь єврейського життя. Вони ж визначали і шляхи розвитку національного єврейського мистецтва та його руху від поетики «гетто» до новаторства і пластичних (стилістичних) пошуків ідентичності. Але ці голоси переважно лунали з Росії, віддавши сферу осмислення своєї творчості в Україні самим майстрам. Один з них, М. Епштейн, великий митець і організатор художньої студії при «Культур-Лізі» — пізніше Єврейського художнього технікуму, — протримався з національною програмою мистецтва набагато довше його колег, які змінили під натиском пролетарської машини свої амплуа, — аж до початка 1930-х рр.¹⁸ Він не писав текстів, але вселяв учням, що в їх творах повинен виражатися національний фактор, «щоб було видно, що писав єврей». Саме ця теза визначала тоді, як і зараз мету маркування своєї ідентичності в мистецтві. Однак різка зміна

¹⁷ Ці маніфести вийшли першодруком на ідишу у 1919 р. у журналі Ойфганг (К.: Культур-Ліге. Вип. 1). Український переклад зі скороченнями був надрукований: *Культур-Ліга: художній авангард 1910–1920-х років: альбом-каталог* / упор. Г. Казовський; наук. ред. І. Сергєєва. — К.: Дух і Літера, 2007.

¹⁸ Казовский Г. *Художники Культур-Лиги*. — М.: Мосты культуры, 2003. — С. 51–57.

Єврейський надгробок 1837 р. у Кам'янець-Подільському. Літографія Костя Кржемінського з альбому «Пам'ятки єврейського мистецтва на Кам'яниччині. Мацеві: єврейські надгробки». 1926 р.

парадигм того часу привела до того, що творчість євреїв, ледь вирвавшись з лещат гетто, одразу почала долати свої власні жанрові кордони і засвоювати нові форми, виходячи за предметне поле у простір метафор, асоціацій, концепцій та універсалізму.

Що ж дісталось нашому поколінню від того і пізнішого радянського часу? Якщо торкатися традиційного мистецтва і надрукованих в Україні матеріалів — то це кілька статей і побіжних згадок про зникаючий світ єврейської художності. У 1927 р. у повідомленні ВУАКу вийшла праця Д. Щербаківського «Пам'ятки мистецтва в Правобережжі» з розділом про єврейське мистецтво, де вже у перших рядках автор наголошував

Виставка єврейського мистецтва у Львові. З альбому Комітету з опіки пам'яток єврейського мистецтва. Світлина 1928 р.

Одне з приміщень Єврейського музею в Одесі з експозицією малюнків та світлин Ушера Хітера та Елюкіма Мальця з видами єврейських пам'яток колишньої смуги осілості. Фото 1927 р. (З єврейської газети «Емес», 1928 р.)

на важливості дослідження матеріальної культури євреїв, що гине через наслідки світової та громадянської війни і постійних пожеж¹⁹. Трагічна смерть вченого у 1927 р. не дозволила просунути в ті роки його дослідження. Трохи пізніше, у 1930-му р. в журналі «Україна» побачила світ стаття його учениці, Н. Коцюбинської «Дещо про кам'янецьких срібників», присвячена технікам і секретам старих єврейських

¹⁹ Щербаківський Д. Пам'ятки мистецтва на Правобережжі // Коротке звітлення Всеукраїнського археологічного комітету за 1926 рік. — К.: УАН; ВУАК, 1927. — С. 204–205.

ювелірів²⁰. Тільки через два десятиліття після війни почав публікувати матеріали своїх довоєнних поїздок П. Жолтовський. У 1966 р. в журналі «Декоративное искусство СССР» вийшла друком його стаття про пам'ятки єврейського мистецтва²¹. Пізніше, у книзі «Художнє лиття на Україні» (1973) він помістив матеріал про єврейські ханукальні свічники, а в його помертньому виданні про монументальний живопис в Україні XVII–XVIII ст. (1988) дві сторінки було відведено малярству в дерев'яних божницях. До цього додамо згадки про архітектуру синагог XVI–XVIII ст. у багатотомниках «Загальної історії архітектури» і «Історії українського мистецтва» та кількох монографій²².

Велика частина творів українського єврейського модернізму постраждала за «несоціалістичну форму і національний зміст», і на багато десятиліть була прихована від громадськості, вивезена за кордон (як колекція «одеських парижан» Я. Перемена), або просто не пережила класового відбору в мистецтві і воєнного лихоліття. Єврейська складова їхньої творчості була знівельована, багато імен стерті та викреслені з українського контексту.

Забута і покинута в радянській Україні галузь арт-юдаїки перекочувала до зарубіжжя, де стала об'єктом ґрунтовних мистецтвознавчих узагальнень і наукових студій, закритих від нас залізною завісою аж до розвалу СРСР. Фундаментальні монографії з історії єврейського мистецтва, що виходили з післявоєнних років в Європі й Америці (Ф. Ландсбергер, С. Рот, Л. Гутфельд, Е. Конвінер, Е. Розенау, Б. Нарцис, К. і М. Пехоткі, З. Амішай-Майзелс, В. Манн та ін.), а також спеціалізовані наукові журнали в Ізраїлі: «Jewish Art» (видавався Єврейським університетом в Єрусалимі з 1974 по 1998 рр.), та «Arg

²⁰ Коцюбинська Н. Дещо про кам'янецьких срібників // Україна. — 1930. — № 5–6. — С. 85–89.

²¹ Жолтовський П.Н. Памятники еврейского искусства // Декоративное искусство СССР. — 1966. — № 9. — С. 28–33.

²² Павла Жолтовського разом із Данилом Щербаківським слід вважати провідними українськими дослідниками єврейського мистецтва за радянський період. Детально про внесок вченого в цю галузь та його наукову бібліографію див.: Котляр Є. Українська юдаїка Павла Жолтовського // Народознавчі Зошити. — Львів: Інститут народознавства НАН України, 2016. — Число 2 (128). — С. 418–450.

Викладачі та учні Єврейської художньо-промислової школи в Києві на чолі з керівником школи Марком Епштейном (у центрі ліворуч). Київ. Світлина кінця 1920-х рр.

Старі майстри-євреї – художники і формовщики колишнього Баранівського фарфорового заводу (с. Бараші, поблизу Коростеня) з посудом для власних потреб. Світлина 1932 р.

Judaica» (виходить з 2005 р., видавець — Університет Бар-Ілан в Рамат-Гані) і європейський журнал «Images. A Journal of Jewish Art and Visual Culture» (видається з 2007 р. у видавництві «Brill») були невідомі і малодоступні, хоча в них незмінно фігурували українські землі з їх єврейською спадщиною. Власне, і сьогодні, великі міжнародні форуми з єврейського мистецтва минуть український простір, хоча регіональні конференції з юдаїки в цілому проводяться більш-менш регулярно. Величезна частина наукової літератури по нашому регіону, що видається у Польщі, США, Ізраїлі та інших країнах просто «не входить» в Україну, і цей вакуум зберігається й дотепер. Розвиток інтернет-мережі, єврейських наукових і книжкових форумів і порталів, на кшталт amazon.com, сайтів зарубіжних центрів, журналів і міжнародних проектів (Центр єврейського мистецтва при Єрусалимському університеті²³, Єврейська спадщина Європи²⁴ та ін.) частково заповнюють цю порожнечу, але не відкривають дану галузь державним програмам і проектам, залишаючи її маргіальною в Україні, та актуальній тільки для індивідуальних користувачів. І в цьому бачиться не тільки несумісність наукових форматів західної і української наукової школи, а й цивілізаційний розрив. Разом з тим, єврейське мистецтво

²³ URL: <<https://cja.huji.ac.il/>>

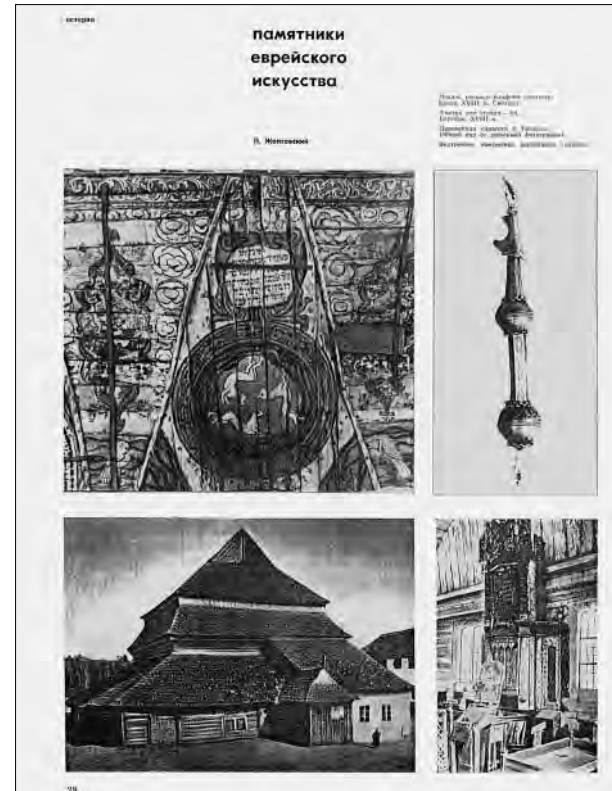
²⁴ URL: <<https://jewish-heritage-europe.eu/>>

і художня спадщина в Україні, як і раніше, привертають увагу світової наукової спільноти, але, на жаль, поки що не як зона наукового співробітництва, а здебільшого як джерельна база.

Однак світ не стоїть на місці, і три попередніх десятиліття все ж таки дозволили наблизити до нас майже зниклу єврейську Атлантиду, реабілітувати багато імен і явищ, наростити поки ще тонкий, але відчутний шар єврейських музеїв, підняти рівень академічної юдаїки. За цей час вдалося прокласти мости творчості між минулим і сьогоденням, повернути модерністичні досягнення євреїв в актуалії сучасного мистецтва, намітити нові шляхи розвитку сучасної арт-юдаїки, зробити певні кроки назустріч провідним науковим школам з єврейських мистецтвознавчих студій в Європі, США та Ізраїлі. І ці три десятиліття мають свою історію досягнень, надій і відкритих питань.

Українська арт-юдаїка сьогодні: етапи, перспективи, виклики

Наприкінці 1980-х на тлі демократичних перетворень у країні почалося відродження національних громад, а з набуттям Україною незалежності почався активний процес налагодження єврейського на-

Титульна сторінка статті Павла Жолтовського про пам'ятки єврейського мистецтва в журналі «Декоративное искусство СССР», число 9 за 1966 р.

ціонального життя. У цей період створюється безліч єврейських об'єднань, національно-культурних товариств та фондів: Єврейська рада України, Асоціація єврейських організацій і громад України (ВААД), Єврейський фонд України, Товариство єврейської культури, Єврейська конфедерація України, Єврейський конгрес України та інші, а також широка мережа общинно-благодійних, освітніх та культурно-просвітницьких центрів у великих містах і населених пунктах, що сприяють розвитку єврейської громади і збереженню її матеріальної спадщини. Серед першорядних завдань стало відродження наукової школи з вивчення єврейської історії та культури, а також регенерація синагог — разом з їх відновленням, як центрів національного та релігійного життя. Багато радянських митців та мистецтвознавців звернулися до свого коріння, нарощується нова, національно мисляча творча генерація.

Мистецтво колишньої смуги осілості, перш за все, на українських теренах стало знову залучати дослідників. У 1991 р. вийшов спеціальний «єврейський номер» журналу «Декоративное искусство СССР»²⁵, який відкрив цю тему для громадськості, митців і дослідників. З 1993 р. О. Канцедікас ініціював у Москві багатотомний проект «Шедеври єврейського мистецтва», де послідовно почали виходити томи, присвячені дерев'яним синагогам, надгробкам, ритуальному металу, рукописам та станковому мистецтву. У Києві, Москві та Петербурзі централізуються зусилля по формуванню нового наукового простору арт-юдаїки: закладаються наукові та освітні центри, виділяється коло вчених, які вивчають єврейське мистецтво, друкуються наукові збірники та видання. І тут уже важко говорити ізольовано про Україну, тому що її єврейська спадщина мислиться і вивчається набагато ширше — як частина культури усього східноєвропейського єврейства. З цього часу майже кожен сезон в Україні працюють міжнародні наукові експедиції з Москви («Сефер»), Петербурга («Петербургська юдаїка») та Єрусалиму (Центр Єврейської мистецтва), які у співпраці з українськими організаціями документують єврейські пам'ятки, збирають фольклор і сліди культури старого єврейства, що збереглися.

Дві основні програми в Україні, засновані ВААДом — Інститут юдаїки та Комітет зі збереження єврейської спадщини (КСЕН), активно працювали з середини 1990-х до початку 2000-х рр., консолідуючи наукові та громадські сили в регіонах. Під егідою Інституту юдаїки, зусиллями його директора Л. Фінберга і великого кола колег впродовж півтора десяти років проводилися щорічні конференції, де незмінно представлялися дослідження з єврейської архітектури, мистецтва і матеріальної культури. Серед учасників подібних форумів формувалося середовище українських фахівців з різних галузей єврейської візуальної культури: історії та архітектури синагог (Г. Фільваров, Ю. Лівшиць, І. Гельстон, М. Кальницький, Є. Котляр, О. Бойко), єврейської меморіальної

²⁵ Декоративное искусство. — М., 1991. — № 11. Випуск був підготовлений Олександром Канцедікасом і цілком присвячувався єврейському мистецтву.

Двотомник спецвипуску «Єврейське мистецтво і український контекст» періодичного наукового видання «Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв». 2010, 2011 рр.

пластики (Ю. Ходорковський, К. Бойко, А. Корчак), декоративно-прикладного мистецтва (Ф. Петрякова, Л. Булгакова, І. Сергєєва, Т. Романовська, Н. Левкович, О. Шкільна, Л. Байбула), творчості художників-євреїв кінця XIX — XX ст. (В. Сусак, Г. Глембоцька, О. Лагутенко, Г. Скляренко, О. Петрова, М. Рашковецький, Б. Пінчевська, І. Климова, О. Котляр) та ін.

Участь в українських проектах і публікації зарубіжних фахівців з країн СНД і Ізраїлю (здебільшого наших колишніх співвітчизників) підняли на інший щабель усю галузь єврейського мистецтва, тісно пов'язану з українським контекстом. Серед них історики, архівісти, архітектурознавці, мистецтвознавці, культурологи та фольклористи з центру «Петербургська юдаїка» (В. Димшиць, А. Соколова, О. Іванов та ін.), Центру єврейського мистецтва Єрусалимського університету (С. Кравцов, В. Левін), Бар-Іланського університету (Б. Янів, І. Родов, М. Райнер, Ц. Оргад), відомі дослідники В. Лукін, Б. Хаймович, Г. Казовський, Л. Войскун, І. Духан, Н. Апчінская, І. Земцова, керівники і співробітники Польського товариства східного мистецтва, а нині Польського інституту світового мистецтва (Є. Малиновський, Р. П'ятковська, М. Столярська-Фроня, М. Чекановська) та Єврейського історичного інституту в Варшаві (Е. Бергман) і багато інших дослідників. Відзначимо, що одним з перших проектів, що відкрив світові юдаїку з українського музейного зі-

брання, у даному випадку з Музею етнографії та художнього промислу у Львові, була велика виставка «Скарби єврейської Галичини», що відкрилася у Музеї діаспори в Тель-Авіві у липні 1994 р. і тривала півроку. Вона справила дійсний фурор для західного світу, викликавши не тільки глядацький і науковий ажіотаж, а й судові позови нащадків колишніх власників частини цієї колекції. Але тут слід відзначити інше. Розкішний ґрунтовний каталог до виставки²⁶ супроводжувався численними статтями провідних ізраїльських фахівців: історика І. Барталя та мистецтвознавців Б. Яніва, Ш. Цабара, Х. Беньямін та ін., серед яких було лише два автори з українськими, львівськими коренями: С. Кравцов, який переїхав на той час до Ізраїлю, і співробітниця МХП Ф. Петрякова, яка була однією з перших дослідниць цієї колекції на межі радянського часу та української незалежності і дуже сприяла здійсненню цієї виставки. Тим не менш, це все-ж-таки була зустріч ізраїльської наукової школи з українською музейною юдаїкою поки що на пустому вітчизняному науковому полі. І це можна вважати точкою відліку і зародження української арт-юдаїки як наукової галузі.

Сьогодні ми вже можемо осмислити саме український досвід науково-дослідницької і музейної діяльності, а також архітектурної та художньої творчості у царині арт-юдаїки. Найкращим свідченням академічних досягнень у цій галузі є хронологія захищених кандидатських дисертацій. Це дослідження І. Сергєєвої за традицією оформлення єврейських общинних книг — *пінкасів* (1998)²⁷, Є. Котляра — з історико-культурного феномену синагог України (2001)²⁸, наукові розвідки з архітектурної забудови єврейських містечок

²⁶ Treasures of Jewish Galicia. Judaica from the Museum of Ethnography and Craft in Lvov, Ukraine (Ed. by Sarah Harel Hoshen). — Tel Aviv: Beth Hatefutsoth, the Nahum Goldman Museum of the Jewish Diaspora (Catalogue of the exhibition), 1996.

²⁷ Сергєєва І. А. Історико-книгознавчий аналіз та археографічний опис єврейських декорованих рукописних пам'яток України XVIII — початку XX ст.: дис. ... канд. істор. наук: 07.00.08. — К., 1998.

²⁸ Котляр Е. А. Синагоги Украины второй половины XVI — начала XX веков как историко-культурный феномен: дисс. ... канд. искусствоведения: 17.00.01. — Харьков, 2001.

Галичини (Х. Бойко, 2000)²⁹ та Поділля (М. Поліщук, 2002)³⁰, дослідження архітектурної типології єврейських театрів (Б. Гой, 2006)³¹, особливостей архітектури мурованих синагог Правобережжя (О. Бойко, 2010)³², звернення до світу *штетлів* українських митців довоєнного часу (Ол. Котляр, 2011)³³, а також інші теми, які розробляються сьогодні аспірантами і докторантами. Останніми роками окреслилося декілька напрямків у фундаментальних дослідженнях єврейських кладовищ (О. Бойко), релігійного начиння та декоративно-прикладного мистецтва (Н. Левкович), традицій синагогальних розписів (Є. Котляр). По одному з них, декоративно-прикладному мистецтву євреїв Східної Галичини була підготовлена ґрунтовна монографія та захищена докторська дисертація (Н. Левкович, 2016)³⁴. Переважна частина цих робіт присвячена реабілітації знищеної та забутої спадщини, явищ та персоналій, у тому числі тих, які згадувалися раніше. Низка досліджень І. Ходак і автора даної статті повертають із забуття в українську культуру учасників довоєнного руху і плоди їх самовідданої роботи. Таку ж мету переслідували і перші публікації експедиційних матеріалів початку 1990-х рр., історичні путівники «100 єврейських містечок Поділля» (1997–2000), видання бібліотеки культурологічного альманаху «І» на

²⁹ Бойко Х.С. Архітектурно-просторовий уклад єврейських дільниць у містах та містечках Галичини у кінці ХІХ – на початку ХХ ст.: 18.00.01. – Львів, 2000.

³⁰ Поліщук М. В. Архітектурно-просторова організація єврейських містобудівних комплексів ХV – поч. ХХ ст. у структурі історичних поселень Поділля: дис... канд. архітектури: 18.00.01. – К., 2002.

³¹ Гой Б.В. Архітектура єврейських театрів України. Принципи типології та проектування: дис... канд. архітектури: 18.00.02. – Львів, 2006.

³² Бойко О.Г. Архітектура мурованих синагог Правобережної України ХVІ – ХХ ст.: дис... канд. архітектури: 18.00.01. – Львів, 2010.

³³ Котляр Е.Р. Образы штетла в украинском искусстве первой трети ХХ в. в контексте европейских художественных исканий: дисс... канд. искусствоведения: 17.00.05. – Харків, 2011.

³⁴ Левкович Н. Декоративно-ужиткове мистецтво євреїв Східної Галичини ХVІІІ – першої третини ХХ ст.: типологія, символіка, художні особливості: дис... доктора мистецтвознавства: 18.00.06. – Львів, 2016.

Головна синагога Києва («Щекавицька») на Подолі. Молитовна зала до і після реконструкції. Світлини 1997 р. та 2003 р.

чолі з Т. Возняком, присвячені *штетлам* Галичини і єврейському Львову (2007–2010), а також монографії О. Бойко про синагоги Львова (2008), О. Лошак і В. Старостіна про синагоги Катеринослава (Дніпра, 2019), Б. Хаймовича про розписи буковинських синагог у Чернівцях (2008) та Новоселиці (2016), а також багато інших історико-краєзнавчих видань та регіональних путівників І. Котлера та М. Поліщука (Одеса), В. Меламеда та А. Козицького (Львів), М. Кальницького (Київ), Є. Котляра (Харків), Р. Метельницького (Луцьк), Н. Шевченко (Чернівці), В. Щукін (Миколаїв) та інших, що вийшли за останні двадцять років.

З останніх великих проектів, присвячених єврейській архітектурній спадщині України слід відзначити ґрунтовний двотомний каталог по синагогах Волині (2017), підготовлений ізраїльськими фахівцями з єврейської архітектури (С. Кравцов, Єврейський університет в Єрусалимі) та історії (В. Левін, Центр Єврейського мистецтва при ЄУ) на основі багаторічних експедицій та праці в архівах різних країн³⁵. Робота такого масштабу сучасним українським фахівцям і інституціям, на жаль, поки-що не під силу: бракує фахо-

³⁵ Kravtsov S. R., Levin V. Synagogues in Ukraine: Volhynia, 2 vols. – Jerusalem: Zalman Shazar Center and Center for Jewish Art, 2017.

ва досвідченість та комунікація, є обмеженість інформаційних та фінансових ресурсів.

Говорячи про наукові центри з юдаїки, спеціальні видання та публікації з єврейського мистецтва, виділимо київський «Центр дослідження історії та культури східноєвропейського єврейства» (дир. Л. Фінберг), створений на базі Інституту юдаїки. У партнерстві з видавництвом «Дух і Літера» він випустив десятки чудових видань, серед яких книги та каталоги про творчість єврейських художників об'єднання «Культур-Ліга» (2007), спадщину А. Маневича, З. Толкачова, М. Епштейна, З. Лерман, О. Рапай, монографії про книжкову графіку «Культур-Ліги» Г. Казовського (11), єврейську тему в творах художників України з другої половини ХХ ст. до сьогодення («Київська колекція», 2015), та історію єврейського театру в Україні І. Мелешкіної (2019). Один з важливих науково-видавничих проектів центру об'єднав під однією обкладинкою спеціального академічного випуску збірника наукових праць «Євреї та слов'яни» міжнародний колектив науковців, які показали різноманітний культуротворчий контекст взаємодії української та єврейської спільнот (2017)³⁶. У кожному числі щорічного альманаха «Єгупець» відводиться місце для єврейських митців, видаються художні календарі, що популяризують єврейське мистецтво. Відомий київський журнал «Антиквар» (ред. А. Шерман) у співпраці з колегами з цього центру періодично один з номерів присвячує арт-юдаїці, розширюючи аудиторію її колекціонерів, шанувальників і знавців.

У західному регіоні, у Львові вже близько десяти років функціонує «Науковий центр юдаїки та єврейського мистецтва ім. Ф. Петрякової» під керівництвом М. Шейхета, який об'єднує зусилля фахівців і музейників щодо збереження та популяризації пам'яток єврейської культури західноукраїнського регіону, проводить конференції та дослідження.

На Сході, у Харкові, у 2002 р. був відкритий «Центр сходознавства» Харківської державної академії дизайну і мистецтв, одним з пріоритетних напрямків

³⁶ Євреї та слов'яни. Українсько-єврейська зустріч: культурні виміри. Т. 25 / за ред. В. Московича та А. Родалі. Пер. з англ. В. Циби. – К.: Дух і Літера, 2017.

Брошура навчальної програми Європейської фундації Ротшильда «Кетер» з презентацією збірок юдаїки в українських музеях. 2012.

якого стало розширення академічного та художнього простору єврейського мистецтва (куратор Є. Котляр). У цій галузі Центром здійснюються дослідження, готуються аспіранти, організовуються виставки та експедиції, друкуються наукові видання та каталоги. Упродовж 2008–2011 рр. Центр видавав академічний збірник «Сходознавчі студії» (спецвипуск «Вісника ХДАДМ»), суттєва частина якого присвячувалась арт-юдаїці. У 2010–2011 рр. вперше в Україні вийшло два томи збірника, об'єднані спільною темою «Єврейське мистецтво і український контекст», де були представлені розвідки вчених з багатьох країн по темах традиційного і сучасного мистецтва³⁷. Це поширило увагу до української арт-юдаїки в національних колах, надало перспективу розвитку цієї галузі та комунікацію фахівців різних наукових шкіл.

³⁷ Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв: (за ред. В.Я. Даниленка). – Харків: ХДАДМ, 2010. – № 8 (Сходознавчі студії. Вип. 3 «Єврейське мистецтво і український контекст. Обрії традиційної художньої культури»: укл. Котляр Є. О.); 2011. – № 9 (Сходознавчі студії. Вип. 4 «Єврейське мистецтво і український контекст. У русі європейських новацій»: укл. Котляр Є. О.).

Навчальний семінар для музейних працівників – учасників програми «Кетер» з розуміння збірок юдаїки та опіці над ними в українських музеях. Центр міської історії Центрально-Східної Європи. Львів. Світлина 2012 р.

Пленер на єврейському цвинтарі у селі Купин, Хмельницька обл. З хроніки науково-мистецької експедиції по колишнім єврейським містечкам України у межах проекту «Нешама: через мистецтво до серця». Світлина 2011 р.

Сьогодні в Україні існують три навчальні програми та освітньо-наукових центра з єврейських студій при НУ «Києво-Могилянська Академія», Українському католицькому університеті та НУ «Острозька академія». Мистецький напрям не є в них пріоритетним, але так чи інакше вони торкаються єврейської спадщини у своїх кросдисциплінарних дослідженнях. Вже декілька років поспіль проводить міжнародні конференції Українська асоціація юдаїки, заснована у 2015 р. (голова – В. Черноіваненко), яка на кшталт багатьох світових національних асоціацій з єврейських студій централізує коло українських науковців та виступає медіатором спільних наукових проєктів, у тому числі завдяки виданню академічного міжнародного журналу «Judaica Ukrainica» (з 2012 р.), де є рубрика і з єврейського мистецтва. З 2017 р. журнал індексується у наукометричній базі «Скопус».

Ще у середині 1990-х низкою українських наукових і громадських установ, таких як львівський інститут «Укрзахідпроектреставрація» і вищезгаданий КСЕН спільно з іншими українськими та зарубіжними інституціями були запущені програми з вивчення та опису історичних будівель синагог. На основі цього львівський інститут видав ілюстрований каталог «Синагоги України» (1998) з описом і обмірними кресленнями багатьох збережених синагог, здебіль-

шого західного регіону³⁸. Згодом реституційний рух поширився, і сьогодні близько сотні старих будівель синагог були повернуті громадам і реконструйовані. Серед будівель, в яких в останні роки закінчено або продовжується капітальна реконструкція, є певними перлинами ренесансної, барочної, класицистичної або модернової синагогальної архітектури, а саме, це оборонні синагоги XVII ст. у Сатанові, Жовкові та Острозі, XVIII ст. – у Дубно, XIX ст. – у Дрогобичі та Садгорі (Чернівці). За останнє десятиліття у ряді міст Придніпров'я єврейські громади зміцнилися та почали зводити нові синагоги за оригінальними проєктами (Кременчук, Кривий Ріг, Кам'янське, Запоріжжя, Житомир), що вимагає нових наукових розвідок та узагальнюючих робіт. Одне з показових видань такого роду – розкішна книга-фотоальбом «Синагоги України» (кер. проєкту Я. Епштейн, 2012)³⁹, яка, перш за все, презентує єврейську архітектурно-художню спадщину Україні світові на сучасному відрізку часу. Але наукове осмислення цієї спадщини ще попереду.

Чи варто говорити, що у перші пострадянські роки відродження лідери єврейських громад, стикаючись з реконструкцією старих синагог, слабо собі уявляли

³⁸ Синагоги України: Вісник Інституту Укрзахідпроектреставрації. – Львів, 1998. – № 9.

³⁹ Синагоги Украины. Книга-фотоальбом. Т. 1. – Симферополь: ООО «Открытый мир», 2012.

правила її облаштування і традиції оздоблення. Решта поодиноких збережених зразків стінопису у діючих синагогах Західної України (Львів, Чернівці, Хуст) не могли бути орієнтирами, тому що не узгоджувалися з новою добою життя та ідентичності українського єврейства. Потрібні були сучасні підходи в трансформації традицій і нові концепції дизайну, які намітилися лише у 2000-х рр., коли змінилася загальна парадигма середовищного дизайну, стали повертатися втрачені знання і традиції, налагоджуватися контакт з іноземними фахівцями, які мали досвід у проектуванні та дизайні синагог. Будинки синагог, що мали статус пам'яток архітектури стали вотчиною державних проєктних організацій, де скрупульозно і неспішно розроблялися проєкти і здійснювалася реконструкція. На цьому полі випробували свої сили і модні українські архітектори О. Дольник у Дніпропетровську, В. Штефан у Кривому Розі та ін., а також запрошувалися ізраїльські фахівці, наприклад, А. Острайхер, який спроектував інтер'єри багатьох синагог в Києві, Харкові, Львові, Кривому Розі, Запоріжжі та інших містах. Сучасний архітектурно-дизайнерський підхід став нормою і для багатьох єврейських культурних центрів, які орієнтувалися на залучення широких єврейських кіл у динамічне національне життя. Разом з цим, продумана реставрація і ревіталізація старих синагог і синагогальних розписів є відкритою проблемою з точки зору сучасної музеєфікації та презентації цієї спадщини і втраченої традиції з оглядом на успішний західний досвід⁴⁰. В окремих випадках ми сьогодні наближаємося до цього, але в цілому нам бракує оперування довготривалими завданнями донести до майбутніх поколінь аутентичні сліди минулого натовість ефектних, але чужорідних для історичного контексту пам'ятки рішень.

⁴⁰ Панорамний огляд реставрації архітектури, внутрішнього оздоблення та декору синаг в Україні показано у статтях: Котляр Е.А. Синагоги Украины. Чувство веры и меры в архитектурной традиции и современной реконструкционной практике // Ватерпас. – Харьков, 2002. – № 40. – С. 28–33; Котляр Є. Увічнення спадщини: стан, збереження та презентації синагогальних розписів в Україні // Єврейська культурна спадщина України. – К.: Дух і Літера, 2018. – С. 56–79.

Афіша виставки «Реліквії єврейського світу Галичини». 2018 р.

Тема Голокосту та впорядкування місць масових єврейських поховань стало також програмним напрямом єврейського відродження. Це дало поштовх до розвитку меморіальної естетики зі своїми тенденціями і архітектурно-художніми формами вираження національної скорботи. Тема ця стала культивуватися в усьому світі, зокрема в Україні, де в ряді міст проводилися відкриті конкурси, за підсумками яких, як в Харкові, зведені великі меморіальні комплекси. Один з останніх і найбільш значущих проєктів – Меморіально-освітній комплекс «Простір синагог» у Львові (2016) з руїнами найдавнішої в Україні синагоги «Золота Роза» (1582). Це частина широкої міжнародної ініціативи Львівської міської ради, спрямованої на увічнення єврейської історії, жертв Голокосту, збереження спільної спадщини і створення міських просторів пам'яті у Львові з їх включенням до контексту

сучасності. Масштабні роботи ведуться сьогодні над реконструкцією будинку відспівування «Бейт-Кадішим» на єврейському цвинтарі у Чернівцях, на базі якого буде відкрито великий музейно-освітній комплекс. Також йдуть обговорення архітектурних концепцій сучасних музеїв Голокосту в Одесі і в Києві. Більш скромно, але поетапно увічнюються місця пам'яті в багатьох регіонах і маленьких населених пунктах. Все це створює окремі меморіальні маршрути і карту пам'яті євреїв України, які загинули під час Голокосту. Немає сумнівів, що в найближчі роки ця тенденція буде набирати обертів подібно до багатьох європейських міст, скажімо, польських, де за відсутності євреїв, місця їхнього життя, синагоги та кладовища дбайливо відновлені і охороняються державою як частина національного надбання. На жаль, ця галузь поки що не найшла зацікавлених та обізнаних науковців з боку мистецтва, хоча нагальна потреба в цьому, як і в цілому розуміння підходів та методології створення єврейських музейних просторів в країні назріла давно⁴¹.

Поповнення матеріально-дослідної бази та популяризація єврейського мистецтва, безумовно, пов'язана з музейними експозиціями та мережею сучасних єврейських музеїв і колекцій. Ще у 2000-му році під патронатом президента України Л. Кучми вийшло видання каталогу пам'яток єврейської культури в Україні, де були представлені зібрання юдаїки в державних музеях⁴². Незважаючи на величезну втрату цього фонду протягом усього ХХ ст., в українських колекціях все ще залишилися зразки традиційної юдаїки, особливо в таких сховищах, як Музей історичних коштовностей Києво-Печерської Лаври, куди були перевезені матеріали закритого єврейського музею в Одесі, а також у львівських Музеї етнографії та художнього промислу, Музеї історії релігії, Історично-

⁴¹ Котляр Е. Еврейский музей: дефиниции, типология, методология и практика экспозиционного проектирования. К постановке проблемы // Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв. — Харків: ХДАДМ, 2006. — № 12. — С. 64–94.

⁴² Пам'ятки єврейської культури в Україні: Пам'ятки музеїв і заповідників / Видання Спільної українсько-американської Комісії з культурної спадщини. — К., 2000.

Секція «Радянська єврейська етнографія: дослідження та колекції у міжвоєнний період» з наряду «Єврейського мистецтва» на 17-му Всесвітньому конгресі з юдаїки в Єрусалимі. Світлина 2017 р. Зліва направо: Євген Котляр, Ірина Сергеева (Україна), Марина Щербакова (Німеччина), Ілля Родов, Шалом Цабар (Ізраїль)

му музеї і Національної галереї мистецтв імені Бориса Возницького. Збереглися рідкісні зібрання юдаїки в краєзнавчих музеях Луцька, Вінниці та інших міст. Поряд з цим, з кінця 1990-х рр. стали виникати єврейські музеї при синагогах та громадських центрах, які трохи пізніше вийшли на самостійну дорогу. З найбільш великих єврейських музеїв назвемо засновані у 2002 р. Музей історії євреїв Одеси «Мігдаль-Шорашим» (дир. М. Рашковецький), у 2008 р. — Чернівецький музей історії та культури євреїв Буковини (дир. М. Кушнір) та у 2009 р. — київський Музей Шолом-Алейхема — перший державний музей (дир. Ірина Климова)⁴³. У 2012 р. також відкрився найбільший сьогодні музей «Пам'ять єврейського народу і Голокост в Україні» у Дніпрі. Це може стати своєрідним викликом киянам для мобілізації зусиль та ресурсів задля створення центрального єврейського музейного проекту в українській столиці.

Активізація музейного руху, колекціонування та презентації арт-юдаїки в Україні одночасно виявила і проблеми, пов'язані з компетентністю і професій-

⁴³ Короткий огляд цих музеїв наведено у спеціальному «єврейському» числі журналу «Антиквар», присвяченому українській юдаїці: Антиквар. Журнал об антиквариате, искусстве и коллекционировании. (2011. — № 10 (57).

ними навичками їх власників, зберігачів і дослідників як з боку знання єврейської традиції і мистецтва, так і з боку питань провенанса, музейного співробітництва, внутрішньої та міжнародної комунікації. Подолати їх дозволяють нові можливості, ресурси і зарубіжні ініціативи, такі як проект Європейського фонду Ротшильда «Кетер», який 2012 р. провів серію науково-практичних семінарів для українських музейників з метою навчити їх професійним стандартам роботи з музейними фондами юдаїки для опису відповідних колекцій з їх музеїв⁴⁴. Такий же ефект дає членство кількох українських єврейських музеїв (Львів і Чернівці) в Європейській асоціації єврейських музеїв. Це дозволяє вивести на інший щабель українську музейну юдаїку, інтегрувати її у міжнародний контекст. Прикладом цього став виставковий дослідницький проект «Які ж гарні шатра твої, Якове... Настінні розписи синагог Буковини», здійснений у 2015–2016 рр. автором цієї публікації спільно з Чернівецьким музеєм історії та культури євреїв Буковини (кер. проекту М. Кушнір) при підтримці провідних ізраїльських фахівців І. Родова і В. Левіна. Ядром проекту стало дослідження і опис восьми синагог історичної Буковини, зосереджених на теренах сучасної Румунії та України, а її підсумком — ґрунтовний каталог та пересувна виставка, показана в Чернівцях, Харкові та Києві⁴⁵.

Найрезонанснішими подіями останніх років можна вважати дві львівські єврейські виставки. Одна з них — виставка *Ктубот* (єврейських шлюбних контрактів) зі збірки Львівської національної галереї мистецтв ім. Б. Г. Возницького, яка була несподівано віднайдена у фондах музею, відреставрована, науково досліджена провідним ізраїльським фахівцем у цій галузі Ш. Цабаром та широко оприлюднена завдяки ґрунтовному каталогу (ред. В. Сусак, 2015)⁴⁶. Друга,

⁴⁴ Програма Кетер. Розуміння збірок юдаїки та опіка над ними в українських музеях (укр. англ.). — Відень, 2012.

⁴⁵ «Які ж гарні шатра твої, Якове...». Настінні розписи синагог Буковини. Каталог виставки упор. М. Кушнір, Є. Котляр, А. Ямчук (укр. англ.). — Чернівці; Київ: Чернівецький музей історії та культури євреїв Буковини, Дух і Літера, 2016.

⁴⁶ Єврейські шлюбні контракти. Збірка ктубот Львівської національної галереї мистецтв ім. Б. Г. Возницького / ред. В. Сусак, Н. Римська (укр. англ.). — Львів, 2015.

Виставка «Які ж гарні шатра твої, Якове...». Настінні розписи синагог Буковини. Музей історії Києва. Світлина 2017 р.

масштабна виставка, відбулась у Музеї етнографії та художнього промислу «Реліквії єврейського світу Галичини» (2018), присвячена 85-й річниці першого подібного показу речей єврейського ритуального побуту у Львові (1933). Представлені більше 400 експонатів демонстрували широкий репертуар, самотність і мистецьку якість ритуальної юдаїки та творчості єврейських митців регіону, що дозволяє зрозуміти наскільки глибоко та всеосяжне проникло мистецтво у релігійну практику та повсякденність галицьких євреїв. На жаль, це не було зафіксовано у каталозі, хоча такі виставки у світі зазвичай супроводжуються науково-видавничою підтримкою.

До думок про майбутнє належить ідея заснування музею сучасного єврейського мистецтва із зібранням традиційних і сучасних видів мистецтва і медійної візуальної культури. Сюди ж відноситься і відновлення статус-кво єврейського модернізму, довоєнного і до революційного мистецтва, коли єврейська тема була на підйомі. У такій експозиції важливо відобразити становлення і розвиток єврейської теми, звернення до неї художників-євреїв з відображенням через творчість мінливих уявлень про національні завдання мистецтва і свою ідентичність відповідно до доби. У зв'язку з цим, поєднуючи старі досягнення із сьогоденням, ми звернемося до ретроспективного огляду імен, подій і творчих акцій у єврейському мистецтві останніх десятиліть.

Слід наголосити, що основна маса художників-євреїв радянського часу не могла відкрито

Меморіальний комплекс «Простір синагог» у Львові із законсервованими руїнами синагоги «Золота Роза». Світлина 2016 р.

висловлювати у творчості свою національну приналежність. Певним винятком були ті, хто починав це ще в довоєнний час, скажімо З. Толкачов, М. Фрадкін і Б. Бланк. Більша ж частина розкривала себе в універсальних темах і пластичних пошуках, і серед них кияни А. Балазовський, М. Вайнштейн, Е. Рудминський, В. Морозова, Я. Левич, З. Лерман, Л. Раппопорт, одесити Л. Дюльфан та І. Островський, львів'яни В. Сіпер, М. Ліщинер, М. Штейнберг, С. Грузберг та І. Соболева, харківські майстри Б. Вакс, А. Константинопольський, Л. Перешкольник, Й. Дайц, П. Брозголь та ін. Частина з них потім почала активно повертатися до свого коріння в творчості, а деякі, наприклад, І. Островський та П. Брозголь, писали єврейські теми «у стилі», починаючи з 1970-х рр.

Рубіконом став 1988 р., коли відбулася перша виставка єврейського мистецтва у львівському «Арсеналі». Після цього у львівських музеях одна за одною пройшли виставки традиційного єврейського мистецтва (1990) і творчості ізраїльських художників (1991). З виставок єврейських майстрів довоєнного часу, які побачили глядачі за останнє десятиліття, згадаємо львівський проект «Образи зниклого світу» (2003)⁴⁷, київські виставки, присвячені аван-

⁴⁷ Образи зниклого світу. Євреї Східної Галичини (середина XIX ст. – перша половина XX ст.): Каталог виставки ред. Ю. Бірюльов. – Львів: Центр Європи, 2003.

гардним пошукам митців «Культур-Ліги» (2007)⁴⁸ та окремо – Марка Епштейна (2010)⁴⁹, кілька виставок єврейського образотворчого мистецтва, в тому числі художників Паризької школи із зібрання харківського колекціонера і мецената О. Фельдмана (2000–2010), одеські виставки єврейських художників із зібрання С. Канівця (2010) та ін. Ці вернісажі перемежовувалися з показами сучасних єврейських митців.

У Києві перша подібна виставка «Нісайон. Випробування. Єврейська тема у творчості сучасних художників України» відкрилася у 1994 р.⁵⁰ З кінця 1990-х рр. аналогічні виставки вже демонструються у різних містах, представляючи місцевих майстрів різних поколінь, від класиків радянського часу до молодих авторів, що сформувалися за роки перебування в незалежності України. У 2001 р. в столичному Національному музеї був представлений видатний цикл творів на тему Голокосту М. Туровського – колишнього киянина, який переїхав до Нью-Йорка. Разом з багатьма митцями-емігрантами з України, скажімо, М. Глейзером або А. Скорубським, Кандинським, цей приклад показує активність українського єврейського зарубіжжя у розвитку арт-юдаїки. У тому ж році в Одеському художньому музеї відбулася виставка одеських художників-євреїв XIX – XX ст. «У передчутті дива», яка розгорнула фантастичну панораму єврейської художньої життя і мистецьку галерею. Через декілька років, в Ізраїлі Л. Войскун відкрила світові ту саму колекцію «одеських парижан» Я. Перемена⁵¹, яка була перевезена на святую землю і дивом збережена у своїй цілісності. Два розділи своєї ґрунтовної монографії про паризьке коло українських митців присвятила художникам-євреям з України та Східної Галичини

⁴⁸ Культур-Ліга: художній авангард 1910–1920-х років. Альбом-каталог / упор. Г. Казовський (укр. англ.). – К.: Дух і Літера, 2007.

⁴⁹ Марк Епштейн. Повернення майстра. Альбом-каталог упор. О. Межевікіна. – К.: Дух і Літера, 2010.

⁵⁰ Петрова О. Сенса «Нісайону» // Нісайон. Випробування = Ordeal: Єврейська тема в творах сучасних художників України: альбом. – К., 1994. – С. 5–11.

⁵¹ Одесские «парижане». Произведения художников-модернистов из коллекции Якова Перемена: каталог / сост. Л. Войскун. – Рамат-Ган: Музей русского искусства им. Цетлиных, 2006.

Експозиція виставки «Реліквії єврейського світу Галичини». Світлина 2018 р.

у Паризькій школі В. Сусак (2010)⁵². Додамо до цього низку досліджень творчості старої генерації єврейських митців Галичини, що побачили світ у монографіях Б. Пінчевської (2013)⁵³ та Г. Глембоцької (2015)⁵⁴.

Численні персональні та колективні виставки, такі як «Повернення у штетл» (Харків, 2005); «Єврейський вимір» (Львів, 2011) та інші, являли хрестоматійні, відомі та нові імена десятків митців, які так чи інакше були пов'язані з єврейською темою. Це майстри з Одеси (А. Ройтбурд, Д. Тіхолуз, М. Черешня, Ю. Зільберберг, Л. Межберг, Л. Палатніков), Києва (Я. Левич, О. Рапай, Л. Раппопорт, М. Вайсберг, П. Фішель, І. Клімова), Харкова (П. і М. Брозголь, Є. Котляр, В. Колтун, О. Котляр), Львова (П. Гуменюк, Є. Колодіїв, Ю. Кох, М. Ліщинер, А. Погрібний-Кох, А. Фрідман, арт-студія «Метаморфози»), Чернівців (Б. Тутельман), Житомира (Б. Кравець), Черкаса (А. Дувінський) і багато інших. Серед художніх акцій можна відзначити бажання багатьох митців і мистецтвознавців знову доторкнутися до світу *штетла*: творчі експедиції і семінар-пленера-

⁵² Сусак В. Українські мистці Парижа 1900–1939. – К.: Родовід, 2010. Книга вийшла у трьох мовних версіях: українською, англійською та французькою.

⁵³ Пінчевська Б. Творчість єврейських художників Східної Галичини 1900–1939 років. – Корсунь-Шевченківський: Корсунський видавничий дім «Всесвіт», 2013.

⁵⁴ Глембоцька Г. Художники-євреї Львова першої половини XX ст. Жизнь, творчество, судьба. – Львов: Ставропигион, 2015.

ри українських та ізраїльських художників «Дороги, палаці, міста: простір в єврейському мистецтві і в єврейських класичних текстах» (2002) і харківський проект «Нешама: через мистецтво до серця» (2011)⁵⁵ якраз і були покликані надихнути творчі шукання сучасних митців, надати їм можливість по-новому виразити старі образи єврейської спадщини.

Як і раніше, творчість сучасних єврейських митців відображає три основні тенденції: слідування традиційним прототипам, пошуки абстрактної поетики і метафорики, і, нарешті, найбільш радикальний трансавангардний вектор. З adeptів останнього назвемо знаменитого одесита О. Ройтбурда зі своїм епатажним проектом «Якщо в крані немає води» (2011), а також молодого митця з Черкаса А. Дувінського, який декларує складний взаємозв'язок між своєю творчістю та єврейським світовідчуттям. Подібні проекти, пройняті іронією і міфологізмом, осучаснюють єврейську тему, дають їй глобальну космополітичну трансформацію і включають в дискурс актуального мистецтва.

У підсумку відзначимо безумовну динаміку єврейського художнього життя в Україні, та виникнення нових завдань, що стосуються вивчення, реабілітації та ревіталізації єврейської спадщини в його суто академічному та суспільно-культурному форматах. До останнього відноситься не тільки відновлення історичних об'єктів єврейської спадщини, перш за все, синагог та історичних кварталів, де сьогодні не залишилося євреїв, а й наповнення їх новим життям, на кшталт того, що демонструють наші польські сусіди. Така стратегія посилює привабливість малих місць за рахунок реконструкції історичної мультикультурності регіону. Це стосується і паломницьких маршрутів колишніх місць зародження хасидських династій, що серед іншого складають окрему тему розвитку внутрішнього і зовнішнього туризму на мапі сучасної України і потребують атрактивності. Частка участі українських інвесторів, фондів і держави у цій галузі незначна,

⁵⁵ «Єврейская Атлантида». Мир штетла в произведениях харьковских художников. Виставка творческих работ по итогам проекта «Нешама: через искусство к сердцу». Каталог авт.-сост. Е. Котляр (укр. англ.). – Харьков: Центр Востоковедения ХГАДИ, 2012.

але ще більше пригнічує те, що вона розвивається поза національними інтересами держави і відірвана від офіційно рекламаних маршрутів.

Сьогоднішній простір арт-юдаїки в українському ландшафті мозаїчний та багатогранний. Різноманітність творчості митців, які стикаються з єврейської темою, виставки та музейна справа, широке коло дослідників традиційного і сучасного єврейського мистецтва наповнюють цей простір взаємозв'язками і дають відчутний синергетичний ефект. У свою чергу, ця галузь стає не тільки частиною єврейського національного відродження, а інтегрується у професійне середовище й українську культуру, отримує відкритість. За останні два десятиліття старе покоління перших ентузіастів змінилося професіоналами. Завдяки міжнародному діалогу з еміграцією та Ізраїлем, а через них і з західною цивілізацією, світ української арт-юдаїки все більше долучається до її стандартів, цін-

ностей та трендів, що надихає новими перспективами та можливостями. Наскільки виправдаються ці очікування – покаже майбутнє десятиліття. Одне можна сказати однозначно. На теренах сучасної України зосереджений величезний культурний шар багатовікової життєдіяльності єврейського народу, рівного якому практично немає в Європі. Більш того, і в багатьох єврейських музеях світу: в Європі, Ізраїлі та Америці доволі багато єврейських артефактів і мистецьких творів, які походять з українських теренів. Все це підкреслює невичерпний потенціал української арт-юдаїки для розвитку і збагачення всієї української культури як в її середині, так і в міжнародному просторі. І це важливо розуміти у відтворенні історичного ландшафту української культури і баченні його нових горизонтів.

Спеціально до Антології.

ПРОФЕСІЙНА ХУДОЖНЯ КЕРАМІКА УКРАЇНИ ДОБИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: ДО ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВОЄРІДНОСТІ Зоя ЧЕГУСОВА

PROFESSIONAL ART CERAMICS OF UKRAINE
IN A TIME OF GLOBALIZATION:
TO THE PROBLEM OF SAVING NATIONAL IDENTITY
Zoya CHEGUSOVA

(2019)

Зоя Чегусова (народилася у Києві) – мистецтвознавиця, арт-критик, кураторка мистецьких проєктів, науковий співробітник відділу образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, президент Української секції Міжнародної асоціації арт-критиків AICA під егідою ЮНЕСКО, заслужений діяч мистецтв України, лауреат Національної премії України імені Тараса Шевченка, лауреат премії імені Платона Білецького, володарка ордена Княгині Ольги III ступеня, член НСХУ, канд. мистецтвознавства. 1975 року закінчила Київський державний художній інститут за спеціальністю «теорія та історія мистецтва». Куратор Першої і Другої Всеукраїнських триєнале художнього текстилю під егідою НСХУ (2004, 2007). Автор ряду мистецтвознавчих праць, зокрема «Мистецтво України XX століття» (у співавторстві, 1998), «Декоративне мистецтво України кінця XX століття. 200 імен» (2002), «Мистецтво України. 1991—2003» (у співавторстві, 2003), Каталог виставки до відзначення 50-річчя входження України в ЮНЕСКО в Парижі «Сучасне декоративне мистецтво України» (2004), «Декоративне мистецтво України XX століття. У пошуках „великого стилю“» (у співавторстві, 2005), «Історія українського мистецтва. XX століття». Том п'ятий (у співавторстві, 2007), «Людмила Жоголь. Чарівниця художнього текстилю» (у співавторстві, 2008) та ін. Член редакційних колегій ряду фахових видань.

З. Ч. системно досліджує динаміку розвитку українського декоративно-ужиткового та образотворчого мистецтва, ініціює репрезентацію національного мистецтва в Україні та на міжнародних показах. Стаття, підготовлена спеціально для публікації в Антології, розкриває специфіку професійної кераміки років державної незалежності України.

Зоя Чегусова

До числа найбільш значущих цивілізаційних тенденцій сучасності слід віднести процес глобалізації. Глобалізація (англ. *Globalization* – термін, запозиче-

ний з англійської мови, що походить від лат. *Globus* – куля, земна куля, глобус) – це процес не тільки всесвітньої політичної й економічної інтеграції, а й